TA’LIM XIZMATLARI BOZORI VA UNING TARTIBGA SOLINISHI

Radjabova Gavxar Umarovna
Qo‘qon davlat pedagogika instituti “Maktab menejmenti” kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. Maqolada “Ta’lim xizmatlari”, “ta’lim sohasi xizmatlari”, “ta’lim xizmatlari bozori” tushunchalarining mohiyati ochib berilgan. Ta’lim xizmatlari bozorining tuzilishi, uning mehnat bozori bilan o‘zaro ta’sirining o‘ziga xos xususiyatlari ochib berilgan. Ta’lim xizmatlari sohasidagi bozorning "muvaffaqiyatsizliklari"ning xususiyatlari ko‘rsatilgan, ushbu sohadagi bozor munosabatlarini davlat tomonidan tartibga solish yo‘nalishlari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim xizmati, ta’lim sohasi xizmatlari, ta’lim xizmatlari bozori, ta’lim xizmatlari bozori sub’ektlari, bozor muvaffaqiyatsizliklari, ta’lim sohasida bozor munosabatlarini tartibga solish.

Annotation. The approaches to defining the essence of educational service, related services in the educational field and educational services market were analyzed. The structure of the education market, the specificity of its interaction with the labor market is revealed. The nature of “market failures” in rendering educational services, the directions of state regulations in the field are shown.

Keywords: educational service, related services in the sphere of education, educational services market, actors of the educational services market, “market failures”, state regulation of market relations in the education sector.

Postindustrial jamiyat ehtiyojlariga javob beradigan zamonaviy ta’lim tizimini yaratish va uning negizi – axborot iqtisodiyotiga davlat tomonidan alohida e’tibor berilmoqda.

Ta’lim sohasida asosiy investitsiyalar odamlarga yo‘naltiriladi. Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, AQSH milliy boyligi tarkibida asosiy ishlab chiqarish fondlari (binolar, inshootlar, mashina va uskunalar) bor-yo‘g‘i 19%, tabiiy resurslar - 5%, inson kapitali - 76% ni tashkil etadi. G‘arbiy Evropada tegishli ko‘rsatkichlar - 23%, 2% va 75%, Rossiyada - 10%, 40% va 50%. [6, 141 – 142-b].

Axborot iqtisodiyotida bilimning strategik ahamiyati ta’lim sohasida yetakchi o‘rinni egallash vazifasini ustuvor vazifalardan biri sifatida ilgari suradi. Uning yechimi asosan ta’lim xizmatlari bozorining shakllanishi bilan belgilanadigan mavjud ta’lim tizimini modernizatsiya qilishni taqozo etadi. Bozor munosabatlarining rivojlanmaganligi ta’lim sohasi muammolarini yanada kuchaytirmoqda, jumladan,

- jahon bozorida ta’lim sifati va raqobatbardoshligining pasayishi, mehnat bozorlari va ta’lim xizmatlaridagi nomutanosiblik, iqtisodiyot ehtiyojlarini qondirish

uchun yuqori malakali kadrlarning etishmasligi, resurslar bilan ta’minlanish darajasining pastligi.

Ta’lim sohasida rejali iqtisodiyotdan ochiq bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonida ro‘y berayotgan o‘zgarishlar qizg‘in bahs-munozaralarga sabab bo‘lmoqda. Amaldagi kontseptual apparatni aniqlashtirish modernizatsiyaga qaratilgan chora-tadbirlar samaradorligini oshirish va shu orqali zamonaviy ta’lim tizimini yaratish jarayonini tezlashtirish imkonini beradi.

Adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatdiki, ta’lim xizmati tushunchasi hali ham munozarali. Muallif ta’lim xizmati tushunchasini sub’ektlarning ehtiyojlarini qondiradigan ta’lim berish jarayoni sifatida belgilaydi. Ta’lim xizmati o‘qituvchilarning "jonli mehnati" bilan yaratiladi va keyingi o‘zgarishlarga duch keladi. Biz ta’lim jarayonining bosqichi yangi materialni (o‘z-o‘zini o‘qitish) haqiqiy rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘lgan "ta’lim xizmati o‘z tabiatiga ko‘ra bunday emas va bo‘lishi ham mumkin emas" degan mualliflarning fikriga qo‘shilamiz. [2,49-b].

“Ta’lim xizmatlari” va “ta’lim sohasidagi xizmatlar” tushunchalarini farqlash zarur. Ikkinchisi ta’lim jarayonlarini ta’minlovchi, ularning mazmunli qismi bo‘lmagan xizmatlar to‘plamidir (masalan, kommunal xizmatlar, konsalting va boshqalar).

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda ta’lim xizmati ko‘pincha jamoat mulki sifatida tavsiflanadi [1, 11-b; 7, 85-b va boshqalar].

Ta’lim xizmatlari bozori sub’ektlariga quyidagilar kiradi:

- tabaqalashtirilgan taklif bilan bozorga kiruvchi ishlab chiqaruvchilar (ta’lim tashkilotlari va yakka tartibdagi tadbirkorlar);

- iste’molchilar (talabalar - to‘g‘ridan-to‘g‘ri iste’molchilar), bozorga kiruvchi xaridorlarga o‘z xohish-istaklarini bildiradilar. Xohish - bu shaxsning madaniyat darajasi va individualligiga muvofiq o‘ziga xos shaklni olgan ehtiyoj;

- bozorda talabni taqdim etuvchi xaridorlar (uy xo‘jaliklari, tashkilotlar, davlat).

Ta’lim xizmatlarini ko‘rsatish jarayoni bir vaqtning o‘zida iste’mol qilish jarayoni ham bo‘lib, unda talabalar (bevosita iste’molchilar) alohida rol o‘ynaydi. Ta’lim xizmatlarining samaradorligi ko‘p jihatdan o‘quvchilarning shaxsiy xususiyatga ega bo‘lgan ularni taqdim etish jarayonida faol ishtirok etishiga bog‘liq. Darhaqiqat, talabalar ta’lim xizmatlarini birgalikda ishlab chiqaruvchilardir.

Ta’lim xizmatlari bozorining iqtisodiy maydonida, shuningdek, bozorlarning boshqa turlari kabi talab, taklif va narx shakllanadi. Ushbu ta’riflarni ta’lim sohasiga tatbiq etish uning xususiyatlarini hisobga olishni taqozo etadi.

Birinchidan, shuni ta’kidlash kerakki, ta’lim xizmatlari bozoridagi talab, ayniqsa, yangi ta’lim xizmatlariga noaniqlik bilan tavsiflanadi. Shu sababli, bunday xizmatlarni bozorga kiritish katta xavfga ega va har doim ham oqlanishi mumkin emas.

Ikkinchidan, ta’lim xizmatlarini taklif qilish narxlari egiluvchan emas, chunki ta’lim sektori narxlarning o‘zgarishiga tezda javob bera olmaydi. Masalan, ta’lim xizmatlarini ko‘paytirish uchun qo‘shimcha mablag‘lar, malakali kadrlarni tanlash, sinflar fondini kengaytirish va boshqalar.

Uchinchidan, ta’lim xizmatlari qimmat tovarlar bo‘lib, ular "asosan ularning chegaraviy foydaliligi, o‘ziga xosligi bilan bog‘liq" [7, 114-b].

Iqtisodiy adabiyotlarda pullik ta’lim xizmatlari bozor xizmatlari sifatida, bepul ta’lim xizmatlari esa nobozor xizmatlari sifatida qaraladigan nuqtai nazar mavjud [3, 39 – 52-b; 4, 3 – 8-b; 5, 43 – 49-b]. Biroq, bepul va pullik ta’lim bir butunning ikki tomonlaridir. Ta’lim xizmatlarini sotib olish va sotish jarayoni ham pullik, ham bepul ta’limda amalga oshiriladi.

Bepul ta’lim xizmatlari faqat bevosita iste’molchilar uchun. Ularni ta’minlash uchun qilingan xarajatlarni qoplash davlat mablag‘lari hisobidan amalga oshiriladi. Ta’lim xizmatlarini sotish ham pullik, ham bepul ta’limda amalga oshiriladi. Shu sababli, bepul ta’lim xizmatlari bozor xizmatlarining bir turi, bepul ta’lim xizmatlari bozori esa ta’lim xizmatlari bozorining sektori sifatida talqin qilinishi kerak.

Ta’lim tashkilotlari faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va sub’ektlarning farovonligini oshirish uchun bozor jarayonlariga davlat ta’siri bir qator chora-tadbirlar va tadbirlarni amalga oshirishni o‘z ichiga oladi, ulardan eng muhimlari quyidagilardan iborat:

- innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasini hisobga olgan holda yo‘nalishlar (mutaxassisliklar) bo‘yicha kadrlar tayyorlash mazmuniga qo‘yiladigan talablarni ishlab chiqish;

- shakllanayotgan innovatsion iqtisodiyotning uzoq muddatli ehtiyojlarini hisobga olgan holda yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashga davlat buyurtmasini shakllantirish;

- uzluksiz ta’lim tizimini yaratish. Uzluksiz ta’lim zamonaviy ta’lim tizimlarining tobora muhim elementiga aylanib bormoqda. O‘z bilim va ko‘nikmalaringiz darajasini oshirish yoki yangilarini o‘zlashtirish sizga faoliyat sohasidagi o‘zgarishlar bilan raqobatbardosh bo‘lishga, shuningdek, o‘zgaruvchan kasblarda harakatchanlikni oshirishga imkon beradi;

- ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning strategik dasturlarini shakllantirish asosi sifatida ta’lim xizmatlariga bo‘lgan ehtiyojning o‘zgarishi dinamikasining uzoq muddatli prognozlarini ishlab chiqish;

- axborot iqtisodiyotini rivojlantirish (ixtisoslashtirilgan nashrlarda nashrlar, bo‘sh ish o‘rinlari yarmarkalari, ko‘rgazmalar, kadrlar tayyorlashning mintaqaviy ahamiyatga ega yo‘nalishlari to‘g‘risida qulay jamoatchilik fikrini shakllantirish) manfaatlarida talabni rag‘batlantirish va kasblarni targ‘ib qilish uchun marketing vositalaridan keng foydalanish;

- ta’lim tashkilotlari faoliyati va resurslari to‘g‘risida to‘liq ma’lumot beruvchi milliy ta’lim portallarini yaratish;

- mablag‘lar manbalarini yanada moslashuvchan birlashtirish va ta’lim xizmatlariga talabni rag‘batlantirish maqsadida moliyalashtirishning amaldagi tizimini takomillashtirish;

- ta’lim bozorining talab va taklif sub’ektlari o‘rtasidagi samarali hamkorlikni ta’minlashda davlatning faolligini kengaytirish.

Umuman olganda, zamonaviy ta’lim xizmatlari bozorini tahlil qilish - uning mohiyati, tuzilishi, mehnat bozori bilan o‘zaro munosabatlari, "muvaffaqiyatsizliklar" - ta’limning bozor mexanizmiga davlat aralashuvi vositalari va darajasini yanada oqilona aniqlash, soha, bozor munosabatlarini o‘zlashtirishning shakl va usullarini tanlash imkonini beradi, bu esa ta’lim sohasini modernizatsiyalash muammolarini yanada muvaffaqiyatli hal etishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Гневашева, В. А. Образование как фактор производства в информационном обществе / В. А. Гневашева // Вестник высшей школы. - 2009. - № 4.

2. Гребнев, Л. С. Образование: рынок «медвежьих» услуг / Л. С. Гребнев // Мир России. - 2005. - № 2.

3. Ильинский, И. Об экономической природе современного отечественного образования / И. Ильинский // Высшее образование в России. - 2004. - № 9.

4. Колесов, В. Рынок образовательных услуг и ценности образования (между ВТО и Болонским процессом) / В. Колесов // Высшее образование в России. - 2006. - № 2.

5. Попов, Е. Услуги образования и рынок / Е. Попов // Российский экономический журнал. - 1992. - № 2.

6. Степанова, Т. Е. Экономика, основанная на знаниях (теория и практика): учеб. пособие / Т. Е. Степанова, Н. В. Манохина. - М.: Гардарики, 2008. - 238 с.

7. Щетинин, В. П. Экономика образования: учеб. пособие / В. П. Щетинин, Н. А. Хроменков, Б. С. Рябушкин. - М.: Рос. пед. агентство, 1998. - 306 с.